

uralomrajutásának harcosai, míg Diderot és köre „a polgárság nagy tömegének közös felfogását védelmezi.“ El beosztást általában Jean Luc is helyesnek tartja, de tiltakozik a túlzott egyszerűsítés ellen. Így például az a véleménye, hogy Diderot a vallási kérdésekben elfoglalt radikális álláspontja tulajdonképpen nem a polgárság politikai érettségének és harckészségének a jele, hanem elsősorban a filozófusok tudományos felismerésének következetes alkalmazása a társadalmi lét és tudat kérdéseiben s így a racionalista-ateista Diderot éppen úgy, vagy talán jellegzetesebben kispolgári ideológus, mint a deista irracionalista Rousseau. Emellett, az író társadalmi kötöttségeit elismerve a „szorosabban vett személyi tényezők“ elhanyagolásának veszélye ellen szól, mivel „az igazán realista bírálónak éppen úgy tekintetbe kell vennie a vérmérséklet, a szenvedélyek, a kalandok, s az egyéniség elidegeníthetetlen lírai tökéjének tényezőit, mint a társadalmi környezet befolyását.“

Billy, Louppol és Jean Luc könyvét egymás mellé helyezzük el a könyvespolcunkon. Diderot személyisége csakugyan olyan csillogó-villódzó, élete és műve csakugyan annyira változatos és ellentmondásos, hogy alig képzelhetünk el egy író által írott egyetlen könyvet, amely gazdagságát, szeszélyeit és mélységeit olyan hiven érzékeltesse, mint a három különböző szempontú és vérmérsékletű író együtt olvasott, egymást kiegészítő, egymásnak ellentmondó és végül is közösen igazságos könyvei. (*Cséhi Gyula*).

FELIX SARTIAUX: LA CIVILISATION. (Collection Armand Colin, Paris, 1938.)

A civilizáció francia meghatározását, melynek egyetemessége jellemző ellentétben áll a német *Kultur* fogalmával, ismerteti *F. Sartiaux* könyve. Szerző, akit eddig főként a kisázsiai halott városok építészetéről, művészetéről, civilizációjáról írott tanulmányai tettek ismertté a civilizáció fogalmát a fejlődéssel, a technikával, a szellemi működésekkel, a játékkal, a termeléssel való kapcsolataiban igyekszik megvilágítani. Két meghatározást is ad: dinamikusát és statikusát. „Dinamikus szempontból a civilizációt az egymással összefüggő s viszonylag mégis önálló társadalmi funkciók előrehaladó, rendszertelen és egyenlőtlen fejlődésének tekintjük a munkamódszerek és a gazdaság, a gondolkodás, a játék, a művészetek összesége, a fejlődés valamely pillanatában.“ Sartiaux a civilizáció nem egyéb, mint a fenti funkciók és az általuk kialakított jellemző vonások összesége, a fejlődés valamely pillanatában. Sartiaux a civilizáció történetét ennek megfelelően osztja fejezetekre. Az első a paleolitikus és neolitikus kor, amelynek embereit igen helyesen a civilizáció pionírjainak nevezi. Nagy felfedezők, feltalálók voltak ezek az ősemberek, teljesítményeiket nem méltányolják eléggé holott ők vezették el az emberiséget a fémek koráig, a nagy birodalmak megszületéséig. Ezekkel a birodalmakkal: Egyiptommal, Mezopotámiával, Indiával foglalkozik a civilizáció történetének következő fejezete: megmutatja, hogyan fejlődik s hogyan bomlottak fel azok a gigantikus államalakulatok, melyek gyakran lépnek meg bennünket művészi termékeik tökéletességével, szellemi életük mélységével, a barbárság ellen való védekezésükkel és a külső támadásokkal szembeni sebezhetőségükkel. Ezután Görögország kerül sorra, majd a modern világ kialakulása; nevezetesen, hogy hogyan születtek meg a mai államok Róma, Bizánc, az arabok, a kereszténység és a renaissance hagyományából; milyen távlatokat nyitnak meg az emberiség előtt a 18., 19. és 20. század szellemi, erkölcsi és társadalmi vívmányai után.

Ez a program olyan hatalmas, hogy Sartiaux is csupán vázlatosan

tárgyalja s mi még így sem követhetjük. Nem követhetjük minden következtében sem s indokolatlannak tartjuk azokat az aggodalmakat, amiket a civilizáció jövőjét illetően nyilvánít. Azt a kérdést veti fel: vajjon a mostani civilizációt nem fenyegeti-e a tömegben való elsüllyedés veszélye. Ellenkezőleg azt hisszük, hogy a tömegek felemelkedése az ismeretekhez és a velük járó felelősségekhez nemcsak, hogy nem jelent veszélyt a civilizáció számára, hanem éppen kedvező előfeltételeket teremt az újabb fejlődésre. Ezt a felfogást különben maga Sartiaux könyve is alátámasztja, hiszen azt bizonyítja, hogy az emberiség minden visszaesése, számos elvetélt kísérlet számtalan uttévesztése ellenére is kiemelkedett kezdeti gyengeségéből, tudatlanságából, bárdolatlanságából. De hagyjuk ezt a régi vitát s térjünk vissza a könyv harmadik fejezetéhez, amely a görög civilizációval foglalkozik. Sartiaux néhány megjegyzését igen fontosnak, mondhatni alapvetőnek tartjuk. Elsősorban arra a megállapítására gondolunk, hogy az emberi szellem államalkotó találékonysága nem merült ki az ősi birodalmak kialakításában, hanem felfrissült „eddig ismeretlen formákkal, új építő és romboló erővel“, amikor „működési területül Európát választotta, s annak a legkisebb, legáltalánosabb tartományát: Görögországot.“

A görög alkotás meglepő méretei és jelentősége s anyagi alapjávétlen szerénysége miatt beszélnek a történettudósok a „görög csoda“ról. Görögországban „minden gazdasági, szellemi, művészi és társadalmi tevékenység eredeti irányt vett“. Görögország „tanítómestere, nevelője lett Európának a termelésben, a gondolkodásban és a művészetekben.“ De legnagyobb újításai, legmélyebb vívmányai az értelem területéről valók. Az embert a gondolkodás tisztább, határozottabb módjára tanította meg, az érzéki világ felkutatására érzékeny és hatékony eszközt adott: az egyidejűleg racionális és kísérleti gondolkodást. Súlyos tévedés lenne azt hinni, hogy ez a csoda ősnemzés útján született, mert a „csoda“ szó csupán annyit jelent, hogy elemezésünkkel még nem sikerült fényt vetni a láthatóan rendkívüli esemény összes okaira és körülményeire. Mindent meg lehet magyarázni. Kell, hogy minden megmagyarázható legyen: — Görögország egyik legnagyobb érdeme éppen az, hogy minden dolog intelligibilitásának, érthetőségének nagy elvét leszögezte és kifejezésre jutatta. Ebből az elvből indul ki Sartiaux is, amikor bizonyítani igyekszik, hogy a „görög csoda“ az ész birodalmába tartozik, s hogy eredetét abban az örökségben kell keresnünk, amelyet a görögök az őket megelőző civilizációktól kaptak.“ (B. S.)

Nincs hizelgőbb gondolat az író számára, mint írásainak gyakorlati, valóságos hatása. Az Enciklopédiától napjainkig a romantikus és szociális 19. századon át az író méltán hihette, hogy írni és közreadni bizonyos mondatokat, olyan cselekedetet jelent, amit a történelem siet más cselekedetre váltani. S ha a történelem nem is felelt azonnal erre a várakozásra, vagy durva visszautasítással válaszolt, az író akkor is elmondhatta, hogy tiltakozása, amit büszkén a Szellem tiltakozásának nevezett, mégis csak írott szó maradt — és ez elég volt számára.

Olyan időket élünk, amikor úgy tűnik, hogy ez már nem elég. (J. Cassou, a Kultura Védelmére összeült Nemzetközi Írókongresszuson.)